

SŁAWOMIR GODEK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

‘ALE I PRAWA POLSKIE NIE Z INNEGO TEŻ ŹRÓDŁA
CZERPANE BYŁY’, CZYLI O ZAPOMNIANYM GŁOSIE
NA TEMAT ROLI PRAWA RZYMSKIEGO
W PRZEDROZBIOROWEJ RZECZYPOSPOLITEJ

W 1818 r. na łamach «Miesięcznika Połockiego»¹ opublikowano *Rozprawę o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego dla praworadców, czytaną na posiedzeniu akademickim 1818, dnia 16 września od X. I. Z.*² Jej

¹ «Miesięcznik Połocki» był ilustrowanym naukowo-literackim pismem akademickim wydawanym po polsku w ostatnich dwóch latach istnienia Akademii Połockiej (1818-1820) w nakładzie 250-300 egzemplarzy. Por. [J. GIŻYCKI], *Materiały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych*, Kraków 1905, s. 57 i n.; S. ZAŁĘSKI, *Jezuici w Polsce (w skróceniu)*, Kraków 1908, s. 265 i n.; T.B. BLINOWA, *Jezuity w Białarusi. Rola jezuitów w organizacji obrazowania i proświeszczenia*, Grodno 2002, s. 148 i n., 176; H. LICHOCKA, „Miesięcznik Połocki” (1818-1820). Kontekst historyczny i bibliografia zawartości, [w:] *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, red. I. STASIEWICZ-JASIUKOWA, Kraków 2004, s. 631-662; I. KADULSKA, *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach 1812-1820*, Gdańsk 2004, s. 13, 27, 32, 40 i n., 106; A.P. BIEŚ, *Kwestie oświatowe na łamach „Miesięcznika Połockiego” (1817-1820)*, [w:] *Zachować dla przyszłości. Sprawy szkolnictwa, oświaty i opieki w przekazie prasowym XIX i początków XX wieku*, red. I. MICHALSKA, G. MICHALSKI, Łódź 2018, s. 13 i n. Por. też [E.A. IWANOWSKI], *Wspomnienia lat minionych Eu-go Heleniusza*, I, Kraków 1876, s. 564 i n.

² «Miesięcznik Połocki» 3.10/1818, s. 86-105. W umieszczonym na końcu tomu spisie treści tytuł tego tekstu ma nieco inną formę: *Rozprawa o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego dla prawodawców, czytana na posiedzeniu akademickim 1818, dnia 16 września od X. I. Z.* W artykule autor mówi o potrzebie znajomości prawa

autorem był jezuita, ksiądz Jozafat Zaleski (1785-1868), doktor teologii i prawa kanonicznego, który wykładał w Połocku prawo i historię powszechną³. Zaleski wskazywał w swym szkicu na unikatowe walory prawa rzymskiego. Twierdził, że dla „wszystkich praw krajowych” stanowi ono swego rodzaju „powszechnie źródło prawideł” i że stała użyteczność tego antycznego prawa wypływa z jego immanentnych cech, a więc „gruntownej rozmaitości”, „głębokiej polityki” oraz stosowności „do każdego rodzaju rządu”. Podkreślał także, że prawo rzymskie wywierało silny i długotrwały wpływ na prawa wielu krajów europejskich, a w związku z tym utrzymywał, że „znajomość samych tylko praw ojczyстых nie czyni praworadcą, ani jest dostateczna bez nauki prawa rzymskiego”⁴. Na tle tych rozważań Zaleski odniósł się także do rozpoczętego nieco ponad dekadę wcześniej, a wywołanego przez polemikę Jana Wincentego Bandtkiego z Tadeuszem Czackim, sporu naukowego o rolę prawa rzymskiego w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej⁵. Nie

rzymskiego i przez „praworadców”, i przez „prawodawców”. Należy wspomnieć, że zgodnie z wydanym w styczniu 1812 r. przywilejem Aleksandra I wynoszącym „Połockie Jezuickie Kolegium [...] na stopień Akademii” w jednym z jej wydziałów, a mianowicie „W Fakultecie Wyzwolonych, Filozoficznych i innych naturalnych i cywilnych nauk” przedmiotem wykładu miało być m.in. prawo natury oraz „prawo partykularne i prawo rzymskie cywilne”. Z publikowanych „Rozporządzeń nauk w Akademii Połockiej”, a więc tygodniowych zestawień zajęć wynika, że dawano tam również lekcje prawa kanonicznego, „prawa powszechnego” oraz „prawa szczególnego rosyjskiego”. I. KADULSKA, *op. cit.*, s. 34, 39, 174. Por. też [E. A. IWANOWSKI], *op. cit.*, s. 552 i n., 578 i n.

³ [J. GIŻYCKI], *op. cit.*, s. 86, 118, 119, 137; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. GRZEBIEŃ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996, s. 779; H. LICHOCKA, *op. cit.*, s. 647, 658; I. KADULSKA, *op. cit.*, s. 283. Ludwik Janowski pisał, że zaproponowany przez Zaleskiego program dziejów powszechnych „nie może być zaliczony do szczęśliwych”, za to „Do lepszych należał jego kurs prawa rzymskiego”. Nieco dalej Janowski stwierdził, że jezuita był uczonym miernym. L. JANOWSKI, *Uniwersytet w Połocku*, «Kurier Litewski» nr 74 z 27 listopada (10 grudnia) 1905 r. T. B. BLINOWA, *op. cit.*, s. 170 i n., wspominała o księdzu Klemensie Piotrowskim, wykładowcy prawa w Akademii Połockiej, który szczególną uwagę przykładał do prawa rzymskiego i rosyjskiego. Por. też [J. GIŻYCKI], *op. cit.*, s. 76 i n.

⁴ *Rozprawa o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego...*, s. 88 i n.

⁵ W. A. MACIEJOWSKI, *Historia Iuris Romani*, Warszawa 1825, s. 231 i n.; I. DANIŁOWICZ, *Rzut oka historyczny na prawodawstwo litewskie*, «Pamiętnik Naukowy» 1.2/1837, s. 248 i n.; R. HUBE, *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyńskiego*

ma śladów świadczących o tym, że rozprawa Zaleskiego odegrała w tej burzliwej i – jak się okazało – wieloletniej, angażującej wybitnych badaczy, dyspacie jakąś rolę. Dyskutanci nie odnosili się do niej w swych pracach i głosach polemicznych, a z czasem uległa ona pewnie zapomnieniu, zwłaszcza że i «Miesięcznik Połocki» stał się bibliograficzną rzadkością. Michał Wiszniewski, szkicując u progu lat czterdziestych XIX stulecia główne etapy przebiegu wspomnianego sporu naukowego, odnotował głos Zaleskiego, ale wypowiedział się o jego pracy mało pochlebnie: „Nie z wielką atoli ścisłością logiczną rzecz swoją prowadzi, powiadając, iż prawa polskiego nie można rozumieć, nie umiając prawa rzymskiego, dlatego, iż Statut litewski, prawo magdeburskie i projekta do kodeksu polskiego za Zygmunta I pisane, opierają się na prawie rzymskim”⁶. Kilkadziesiąt lat później wzmiankę o rozprawie uczynił w swych wspomnieniach Eustachy Antoni Iwanowski⁷. Wydaje się, że mimo to, iż problem zakresu wpływów prawa rzymskiego na dawne prawo polskie nie jest zasadniczym przedmiotem szkicu Zaleskiego, a w konsekwencji, pomijając względy związane z charakterem wystąpienia, ujęcie zagadnienia nie jest szerokie, to warto jednak przypomnieć zapatrywania uczonego jezuitę.

Wskażmy przede wszystkim, że Zaleski podkreślał, iż znikąd „bardziej nie ukazuje się potrzeba praw rzymskich dla nauki prawoznawstwa, jak ze względu na wpływ, który mają do praw krajowych”⁸. W związku z tym, że autor zamierzał odnieść się w tym kontekście dokładniej tylko

u narodów słowiańskich, Warszawa 1868, s. 49 i n.; A. KRAUSHAR, *Uwagi nad historią prawa*, Warszawa 1868, s. 118 i n.; P. DĄBKOWSKI, *Prawo prywatne polskie*, I, Lwów 1910, s. 26 i n.; A. VETULANI, *Dzieje historii prawa w Polsce*, Kraków 1948, s. 10 i n.; J. SONDEL, *Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce piastowskiej*, Warszawa-Kraków 1978, s. 14 i n.; J. KODRĘBSKI, *Prawo rzymskie w Polsce XIX w.*, Łódź 1990, s. 109 i n.; M. KURYŁOWICZ, *Polityczne aspekty dyskusji wokół prawa rzymskiego w Polsce w XIX i początkach XX wieku*, «Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska» 6/1999, sec. K, s. 51 i n.; S. GODEK, *Spór o znaczenie prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej*, «CPH» 54.1/2002, s. 105-141; IDEM, *Prawo rzymskie w Polsce przedrozbiorowej w świetle aktualnych badań*, «Zeszyty Prawnicze» 13.3/2013, s. 39, 46.

⁶ M. WISZNIEWSKI, *Historia literatury polskiej*, II, Kraków 1840, s. 312 i n., 315.

⁷ [E.A. IWANOWSKI], *op. cit.*, s. 565.

⁸ *Rozprawa o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego...*, s. 94 i n.

do prawa rosyjskiego i polskiego, to jedynie na marginesie zaznaczył, że „Hiszpanie, Francuzi, Niemcy po upadku barbarzyństwa na zachodzie, skoro się ukazało prawo Justyniana we Włoszech, nie tylko je do swych szkół i sądów przenieśli, ale też z niezmiernym pożytkiem do ojczystych praw zastosowali”. Nie omieszczał jednak przypomnieć, że w Niemczech „na walnym sejmie wormackim w roku 1495 jednomyślnie uchwalono, aby krom ojczystych ustaw, prawo też rzymskie było powszechnym krajów niemieckich prawidłem”. Przechodząc natomiast do głównych przedmiotów swego zainteresowania, a więc prawa polskiego i rosyjskiego, stwierdził Zaleski, że „obu tych narodów prawodawstwa źródłem jest prawo rzymskie”⁹. Autor odrzucił pogląd Czackiego o rzekomo wielkim przywiązaniu narodów północnych do praw i zwyczajów przodków oraz o ich wstręcie do prawa rzymskiego¹⁰ i uznał, że dla uzasadnienia swego twierdzenia „dosyć będzie pokazać do obojga tych praw widoczny wpływ i ślady w nich prawa rzymskiego”. Wbrew tej obiecującej zapowiedzi uwagi autora są bardzo oszczędne.

⁹ W tym miejscu nasuwa się pewna wątpliwość co do spójności wywodów Zaleskiego. Otóż nieco wcześniej stwierdził on: „Nie przeczę temu, iż każdy naród ma w prawach swych ojczystych rozmaite przedmioty, ale te albo z prawa rzymskiego są wzięte i stosownie do porządku praw rzymskich ułożone, jakimi są prawa zagranicznych narodów, albo też szczupłe i niedostatecznie wyluszczone, co w prawach naszych rosyjskich i polskich widzimy. Dość jest spojrzeć na podział osób, rzeczy i własności w obu tych prawach, żeby się o tym przekonać; nie ma w nich ani zasad pewnych dla tłumaczenia i stosowania praw, nie ma dostatecznie wyszczególnionych powinności obywatelskich, ani sposobów nabycia własności, co samo używanie w Polsce praw magdeburgskich i Statutu litewskiego, artykuł 54 z rozdziału 4tego, jasnie ukazują”. *Ibidem*, s. 90. O wspomnianym przepisie prawa litewskiego upoważniającym sędziego do pomocniczego stosowania „innych praw chrześcijańskich” w przypadku luki w Statucie por. S. GODEK, *Subsidiarna rola rzymskiego prawa w III Litowskim Statucie*, [w:] *Forum Romanum. Dokłady III międzynarodowej konferencji „Rzymskoje czastnoje i publicznoje prawo: mnogowiekowej opyt razwitja jewropiejskiego prawa”*, Jaroslawl-Moskwa, 25-30 ijunja 2003 g., Moskwa 2003, s. 168-173.

¹⁰ *Rozprawa o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego...*, s. 95. Por. też T. CZACKI, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym*, I, Warszawa 1800 (reprint Warszawa 1987), s. 5, 18, 19.

Zajął się Zaleski najpierw prawem rosyjskim¹¹, a ściślej „dwoma starożytnymi kodeksami”, które, jak podkreślił, nadal „mają moc prawa”. Nawiązał mianowicie do zbioru „ustaw kościelnych” w postaci Kormczej Księgi oraz zawierającego „prawo cywilne” Sobornego Ułożenia¹². Wskazał najpierw, że przepisy umieszczone w księdze II Kormczej Księgi „już z Instytucji, już z Pandektów i Kodeksu Justyniana są wyjęte”, na dowód czego przytoczył „kilka miejsc ze słowiańskiego języka na polski przełożonych”¹³, zwracając uwagę, że: „Rozdział pierwszy o *Zaręczynach* wzięty jest z księgi XXIII Pandektów *de Sponsalibus*, na samym bowiem początku tego rozdziału daje się opisanie zaręczyn: *Zaręczyny są wzmianką i wzajemną obietnicą przyszłego małżeństwa*, które opisanie co do słowa wyjęte z pomienionej księgi Pandektów prawa pierwszego, *Sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum*; rozdział wtóry zawiera prawo siódme Pandektów: *zaręczyć można na piśmie lub też bez pisma; In sponsalibus nihil interest, utrum testatio interponatur, an aliquis sine scriptura spondeat*; rozdział szósty mówi: *Zaręczyny, równie jak i małżeństwo, od wzajemnego przyzwolenia zależą*; toż samo ma prawo jedenaste Pandektów: *Sponsalia sicut nuptiae consensu contrahentium fiunt*. Równym sposobem inne też przedmioty, o umowach, o testamentach, o zapisach już to całkowicie, już po części, z prawa rzymskiego są wyjęte”. O Sobornym Ułożeniu wypowiedział się autor w sposób jeszcze bardziej oszczędny. Zwrócił jedynie uwagę, że przedmowa do tego zbioru jednoznacznie wskazuje na jego źródła, którymi miały być zgodnie z wolą cara ustawy wschodnich monarchów (greckich cesarzy), a więc prawo justyniańskie „od całego wschodu niegdyś powszechnie przyjęte”.

Nieco szerzej odniósł się Zaleski do zagadnienia wpływu prawa rzymskiego na prawa polskie, które, zdaniem autora, „nie z innego też

¹¹ *Rozprawa o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego...*, s. 95 i n.

¹² D. CZERSKA, *Sobornoje Ułożenie 1649 roku. Zagadnienia społeczno-ustrojowe*, Wrocław 1970.

¹³ [J. GIŻYCKI], *op. cit.*, s. 86; T.B. BLINOWA, *op. cit.*, s. 173, gdzie o Zaleskim jako nauczycielu literatury rosyjskiej i zainteresowaniach zakonnika językiem słowiańskim i początkami języka rosyjskiego.

źródła czerpane były”¹⁴. W przekonaniu uczonego jezuita „jasnym tego dowodem” jest przede wszystkim ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego oraz Statut litewski¹⁵. W tym ostatnim uwagę autora przyciągnął rozdział VI *O opiekach* i jego zgodność „z wielu miar” ze źródłami rzymskimi, a mianowicie z „księgą XXVI Pandektów lub z księgą V Kodeksu Justyniana”¹⁶. Dostrzegł ją Zaleski zwłaszcza w treści art. 3 tegoż rozdziału¹⁷, w którym „czyni się wzmianka o opiekunach testamentowych, przyrodzonych i przydanych, który podział zgadza się zupełnie z podziałem opieki w Instytucjach i w Pandektach”. Ponadto zdaniem autora statutowy przepis z art. 4 o obowiązku sporządzenia przez opiekuna inwentarza¹⁸ „wzięto z księgi V Kodeksu Justyniana, *Tutores mox quam fuerint ordinati, sub praesentia publicarum personarum inventarium rerum omnium sollemniter facere curabunt*”.

Wskazując z kolei na przepis Statutu wiślickiego, który „zaleca tymi słowy: *Opiekunowie dziecinnego majątku oddalać nie mogą*”¹⁹, zauważył Zaleski, że „toż samo w prawie pierwszym Pandektów czytamy: *Prohibiti sunt tutores praedia rustica et suburbana distrahere*”. Dostrzegł też autor podobieństwo między przepisem Statutu wiślickiego, który

¹⁴ *Rozprawa o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego...*, s. 97 i n. Por. też S. GODEK, *Prawo rzymskie w dawnej Rzeczypospolitej. Przegląd stanu badań*, «CPH» 53.2/2000, s. 27-84; IDEM, *Prawo rzymskie w Polsce przedrozbiorowej...*, s. 39-64.

¹⁵ Autor miał bez wątpienia na myśli III Statut litewski z 1588 r., który nadal obowiązywał w zachodnich guberniach imperium rosyjskiego.

¹⁶ Por. też [E.A. IWANOWSKI], *op. cit.*, s. 576 i n., gdzie przytoczono główne treści wykładu wygłoszonego przez „Piotra Jakukiewicza, ucznia prawa cywilnego” w Połocku, którego przedmiotem była opieka nad małoletnimi w prawie rzymskim ujęta porównawczo z opiekuńczym prawem polskim i rosyjskim. Jakukiewicz odniósł się też do Statutu litewskiego. Obszerniej o wpływie prawa rzymskiego na statutowe prawo opiekuńcze: S. GODEK, *Elementy prawa rzymskiego w III Statucie litewskim (1588)*, Warszawa 2004, s. 69 i n.

¹⁷ Por. Statut III, VI, 3. Wzmiankowany artykuł nosi tytuł: *Którzy opiekunami być mają*. Podają według: *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1786.

¹⁸ Por. Statut III, VI, 4 zatytułowany *Nauka opiekunom, jako mają opiekę swą na się brać*.

¹⁹ W przypisie przytoczono tekst łaciński: *Tutor haereditatem pupilli alienare non potest*.

mówi: „*Dawność ziemska dzieciom lat niedorosłych szkodzić nie ma*”²⁰ i prawem rzymskim, podnosząc, że „toż i prawo trzecie kodeksu zawiera, *Pupillaris aetas hic sanctioni praescriptionis eximenda*”. Zaraz dalej stwierdzał autor: „Wejrzyjmy w prawa o dawnościach ziemskich, o testamentach, o zapisach, a wszędzie niechybnie znajdziemy obszerne wyjątki z prawa rzymskiego; owszem całe zbiory praw i konstytucji polskich, Łaskiego, Przyłuskiego, Szczerbica i ustawy z woli Zygmunta Igo w roku 1532 od najbieglejszych w prawie rzymskim mężów: Maciejowskiego²¹, Myszkowskiego i innych prawodawców zebrane, nie inne nam ukazują źródło. Z samych tytułów, o podziale osób, o kościołach, o biskupach i klerykach, o heretykach i pomoc im czyniących, łącznie się przekonać można, że z Instytucji, z Pandektów i z Kodeksu Justyniana są wyjęte”²². Przekonanie o daleko posuniętej zależności prawa polskiego od rzymskiego doprowadziło Zaleskiego do konstatacji, że „stąd każdy uczący się prawa jasnie widzi obszerne dla swej nauki odkryte pole, a razem nieuchronną potrzebę znajomości rzymskiego prawa”. Z drugiej strony autor doskonale wiedział, że w praktyce bywa inaczej i że „w tym kraju większa część zajmujących się prawem na samej nauce praw ojczystych przestaje”, utrzymując, że „każdy kraj powinien się zaszczycać własnym prawem, nie zaś cudzymi się rządzić”. W związku z tym precyzował dalej autor swój pogląd następująco: „Nie przeczę temu bynajmniej [...], iż każdy naród słusznie się rządzi własnym prawem, owszem twierdzą, że wszystkie narody wedle przepisów swych ojczystych na prawie przyrodzonym zasadzonych żyć powinny, lecz to tylko mówię, że dla nauki prawoznawstwa znajomość samych tylko praw ojczystych nie jest dostateczną bez nauki prawodawstwa rzymskiego”. Tytułem

²⁰ Tekst łaciński zamieszczono w odnośniku: *Exceptio praescriptionis pupillis opponi non potest*. Por. też B. LESIŃSKI, *Dilatio propter minorennitatem w dawnym polskim procesie ziemskim*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. MAŁECKI i W. URUSZCZAK, Kraków 1999, s. 320 i n.

²¹ W innym miejscu Zaleski stwierdził, że ze szkoły prawa rzymskiego wyszli „Maciejowscy, Starowolscy, Herbutowie, Zalaszwoscy i innych wielu”. *Rozprawa o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego...*, s. 93.

²² Por. S. GODEK, *Prawo rzymskie w Polsce przedrozbiorowej...*, s. 45 i n.

uzasadnienia wskazał Zaleski na doświadczenia „wszystkich Europy oświeconych krajów”, które rządzą się własnymi prawami, a w których zarazem istnieje praktyka odwoływania się do prawa rzymskiego w przypadku luk, niedostatków lub niejasności w rodzimym prawodawstwie. Sprzyja jej odpowiednie teoretyczne przygotowanie prawników, bowiem „we wszystkich zagranicznych uniwersytetach i akademiach kilka lat na naukę i zgłębianie prawa rzymskiego poświęcają”. Zdaniem autora podobne intencje przyświecały panującemu carowi Aleksandrowi I, który „nie tylko w Uniwersytetach naukę prawoznawstwa rzymskiego wykładać rozkazał, ale też chciał, aby nieświadomym tej nauki do wszystkich urzędów i godności cywilnych wstęp był zagrodzony”²³. Znacznie wcześniej – jak podkreślał Zaleski, posiłkując się wyjątkami

²³ Zaleski miał zapewne na myśli ukaz z 6 sierpnia 1809 r. – *Imiennyj, dannyj Senatu – O prawilah proizwodstwa w cziny po graždanskoj służbie i ob ispytanijach w naukach, dlja proizwodstwa w kolleżskije assesory i statskije sowietniki*, Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Impierii, XXX (2), nr 23771, s. 1054-1057. Zgodnie z tym aktem awans na wyższe stanowiska w służbie cywilnej obwarowany był koniecznością złożenia egzaminów z kilku przedmiotów: literatury, prawa, historii oraz z matematyki i fizyki. W zakresie prawa ukaz postawił następujące wymagania: „Osnowatielnoje poznanije prawa jestestwiennago, prawa rimskiego i prawa czastnago graždanskago, s priłożenijem siego posliednjago k rossijskomu zakonodatelstwu. Swiedzienija w niekotorych nuźniejszich czastjach prawa obszczago, kak to: ekonomii gosudarstwiennoj i zakonow ugołownych”. Wymagano więc „gruntownej” znajomości prawa rzymskiego. Problem wykładu prawa rzymskiego na uniwersytetach rosyjskich na początku XIX stulecia znacząco przekracza ramy niniejszego szkicu. Wskażmy tylko, że na nacisk, jaki na Uniwersytecie Wileńskim „kładziono na nauczanie prawa rzymskiego jako fundamentu prawidłowego myślenia prawniczego”, zwracali uwagę w ciekawym szkicu U.S. KALEMBKOWIE, *Memorial z początku XIX wieku o zadaniach kształcących Akademii i studiach prawniczych (wyciąg ze zbioru rękopisów Uniwersytetu Wileńskiego)*, [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. GAJDA i A. SOKAŁA, Toruń 2001, s. 505-516. Por. też J. KODRĘBSKI, *op. cit.*, s. 32 i n. Ciekawe, że dodatek do nr 45 «Kuriera Litewskiego» z 4 czerwca 1810 r. zawiera ogłoszenie o otwarciu na Uniwersytecie Wileńskim kursu dla „osób służbą skarbową zajętych”. Program kursu przewidywał wykład m.in. z prawa natury i ekonomii politycznej, prawa krajowego oraz rzymskiego (włącznie z karnym). Prowadzenie zajęć z tego ostatniego powierzono ks. Tomaszowi Romańskiemu, magistrowi obojga praw.

z *Historii literatury polskiej* Feliksa Bentkowskiego²⁴ – pożytki płynące ze znajomości prawa rzymskiego docenili polscy duchowni, którzy dzięki swej w tej materii biegłości „dla Rzeczypospolitej wielką stali się podporą”, a także miasta rządzące się prawem niemieckim. Stąd właśnie, przekonywał autor, „posiadać samą tylko znajomość praw ojczystych i umieć je do niektórych przypadków zastosować, jest to tylko być prostym empirykiem, wedle Cycerona, nie zaś praworadcą. Prawoznawstwo bowiem, jakośmy widzieli ze słów Ulpiana w księdze pierwszej Pandektów w prawie dziesiątym, jest wiadomość rzeczy boskich i ludzkich, słusznego i niesłusznego nauka”²⁵.

'AŁE I PRAWA POLSKIE NIE Z INNEGO TEŻ ŹRÓDŁA CZERPANE BYŁY',
CZYLI O ZAPOMNIANYM GŁOSIE NA TEMAT ROLI PRAWA RZYMSKIEGO
W PRZEDROZBIOROWEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Streszczenie

Jozafat Zaleski, wykładowca prawa w Akademii Połockiej, w opublikowanej w 1818 r. rozprawie o potrzebie znajomości prawa rzymskiego przez prawników odniósł się do spornego problemu znaczenia tego prawa w dawnej Polsce. Autor wyraził pogląd o silnym wpływie prawa

²⁴ F. BENTKOWSKI, *Historia literatury polskiej*, II, Warszawa-Wilno 1814 (reprint Warszawa 1982). Zaleski przytoczył fragmenty rozdziału trzeciego z tomu drugiego. Wspomniany rozdział (s. 115-294) został napisany w istocie przez Jana Wincentego Bandtkiego i nieznacznie poprawiony przez Bentkowskiego. *Ibidem*, s. III.

²⁵ W konsekwencji, zdaniem Zaleskiego, „na imię praworadcy” zasłużył tylko ten, kto posiadał znajomość prawa przyrodzonego i prawa narodów, które „jako są zasadą, tak też powinny być wymiarem i prawidłem słusznego”, a także prawa kanonicznego, a to, „aby w zbiegu obojga władz, duchownej i świeckiej, wiedział o potrzebnym onego wpływie i o przypadkach, w których ma pierwszeństwo prawo kościelne”, a przede wszystkim rzymskiego, gdyż „praworadcy nieodbitnie potrzebne są zasady, których jednak krom prawa rzymskiego nigdzie dokładnie i gruntownie wyłuszczonej nie znajdujemy”. Docenił też autor użyteczność filozofii, „bez której i Rzymianie szkoły prawoznawczej nigdy nie rozpoczynali”, ale odrzucił rozpowszechniony pogląd, że ta „z wiadomością praw ojczystych połączona dostatecznie naukę prawoznawstwa rzymskiego zastąpić może”.

rzymskiego na prawo polskie, a zwłaszcza na Statuty Kazimierza Wielkiego, Statut litewski oraz prawo miejskie.

‘BUT NEITHER WAS POLISH LAW DERIVED FROM ANY OTHER SOURCE’:
ON A FORGOTTEN OPINION ON THE ROLE OF ROMAN LAW IN PRE-
PARTITIONAL POLAND

Summary

In 1818 Jozafat Zaleski, a Pole lecturing in law at Polotsk University, published a treatise on lawyers’ need of knowledge of Roman law, addressing the controversial issue of the importance of Roman law in the pre-partitional Poland. He took the view that Roman law had a significant impact on Polish law, in particular upon the Statutes of Casimir the Great, the Lithuanian Statute and municipal law.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie; przedrozbiorowa Rzeczpospolita; Akademia Połocka.

Keywords: Roman law; pre-partitional Poland; Polotsk University.

Literatura

- BENTKOWSKI F., *Historia literatury polskiej*, II, Warszawa, Wilno 1814 (reprint Warszawa 1982).
- BIEŚ A.P., *Kwestie oświatowe na łamach „Miesięcznika Połockiego” (1817-1820)*, [w:] *Zachować dla przyszłości. Sprawy szkolnictwa, oświaty i opieki w przekazie prasowym XIX i początków XX wieku*, red. I. MICHALSKA, G. MICHALSKI, Łódź 2018, s. 13-21.
- BLINOWA T.B., *Jezuity w Białarusi. Rola jezuitów w organizacji obrazowania i proświeszczenia*, Grodno 2002.
- CZACKI T., *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym*, I, Warszawa 1800 (reprint Warszawa 1987).
- CZERSKA D., *Sobornoje Ułożenije 1649 roku. Zagadnienia społeczno-ustrojowe*, Wrocław 1970.
- DANIŁOWICZ I., *Rzut oka historyczny na prawodawstwo litewskie*, «Pamiętnik Naukowy» 1.2/1837, s. 235-267.

- DĄBKOWSKI P., *Prawo prywatne polskie*, I, Lwów 1910.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. GRZEBIEŃ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996.
- [GIŻYCKI J.], *Materiały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych*, Kraków 1905.
- GODEK S., *Elementy prawa rzymskiego w III Statucie litewskim (1588)*, Warszawa 2004.
- GODEK S., *Prawo rzymskie w dawnej Rzeczypospolitej. Przegląd stanu badań*, «CPH» 53.2/2001, s. 27-84.
- GODEK S., *Prawo rzymskie w Polsce przedrozbiorowej w świetle aktualnych badań*, «Zeszyty Prawnicze» 13.3/2013, s. 39-64.
- GODEK S., *Spór o znaczenie prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej*, «CPH» 54.1/2002, s. 105-141.
- GODEK S., *Subsidiarna rola rzymskiego prawa w III Litowskim Statucie*, [w:] *Forum Romanum. Dokłady III międzynarodowej konferencji „Rzymskie czastnoje i publicznoje prawo: mnogowiekowej opyt razwytja jewropiejskiego prawa”*, Jaroslawl - Moskwa 25-30 ijunja 2003 g., Moskwa 2003, s. 168-173.
- HUBE R., *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyńskiego u narodów słowiańskich*, Warszawa 1868.
- [IWANOWSKI E.A.], *Wspomnienia lat minionych Eu-go Heleniusza*, I, Kraków 1876.
- JANOWSKI L., *Uniwersytet w Połocku*, «Kurier Litewski» nr 74 z 27 listopada (10 grudnia) 1905 r.
- KALEMBKOWIE U.S., *Memoriał z początku XIX wieku o zadaniach kształcących Akademii i studiach prawniczych (wyciąg ze zbioru rękopisów Uniwersytetu Wileńskiego)*, [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. GAJDA i A. SOKAŁA, Toruń 2001, s. 505-516.
- KODRĘBSKI J., *Prawo rzymskie w Polsce XIX w.*, Łódź 1990.
- KRAUSHAR A., *Uwagi nad historią prawa*, Warszawa 1868.
- KURYŁOWICZ M., *Polityczne aspekty dyskusji wokół prawa rzymskiego w Polsce w XIX i początkach XX wieku*, «Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska» 6/1999, sec. K, s. 51-58.
- LESIŃSKI B., *Dilatio propter minorennitatem w dawnym polskim procesie ziemskim*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. MALEC i W. URUSZCZAK, Kraków 1999, s. 319-329.
- LICHOCKA H., *„Miesięcznik Połocki” (1818-1820). Kontekst historyczny i bibliografia zawartości*, [w:] *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej*

Obojga Narodów i pod zaborami, red. I. STASIEWICZ-JASIUKOWA, Kraków 2004, s. 631-662.

MACIEJOWSKI W.A., *Historia Iuris Romani*, Warszawa 1825.

Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Impierii, XXX (2), Peterburg 1830.

Rozprawa o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego dla praworadców, czytana na posiedzeniu akademickim 1818, dnia 16 września od X. I. Z., «Miesięcznik Połocki» 3.10/1818, s. 86-105.

SONDEL J., *Ze studiów nad prawem rzymskim w Polsce piastowskiej*, Warszawa-Kraków 1978.

Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wilno 1786.

VETULANI A., *Dzieje historii prawa w Polsce*, Kraków 1948.

ZAŁĘSKI S., *Jezuici w Polsce (w skróceniu)*, Kraków 1908.